

ÇAĞDAŞ MİMARLIK

Yirminci Yüzyıldan Aklımızda Ne Kaldı: Kısa Notlar

Ersen Gürsel

Mimar

Yirminci Yüzyılın Yapıları ve Kalıcılık

Türkiye için 20. yüzyılın ilk yarısı, savaşlar ve imparatorluktan topraklarını yitirerek doğan Cumhuriyet'in toplum projesini gerçekleştirme çabası anlamına gelmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, devletin varlığını ve toplum üzerindeki otoritesini simgeleyen kamu binaları, sadece bu dönemin devlet-toplum ilişkilerini değil, aynı zamanda mimarlık mesleğinin konumunu da yansıtır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde yapılan, yönetim, sağlık, eğitim binaları, istasyonlar, köprüler ve özellikle yeni kent planları, özel sermayenin olmadığı ve tüm yatırımların devlet tarafından yönetildiği bu dönemin özelliklerini taşır. Modern mimarlık tarihçileri, bu dönemdeki mimari yapılarıdaki ciddiyet ve tutarlılığı, devletin mimarlık mesleğine bakışını ve kurulan yeni Cumhuriyet'in toplum projesinin fiziki çevreye dönüşümünü betimleyen örnekler olarak kabul etmektedirler.

1950 ve çok partili demokrasiye geçişle birlikte başlayan imar hareketlerinde de yönlendirici, gene devlet politikası olmuştur. Bu dönemde büyük kentlerde başlayan imar hareketleri, geleneksel kent dokularını alt üst etmiş, eski kent merkezleri geniş yollar ve bulvarlarla başlayan operasyonlarla yıkılmıştır. Geleneksel sivil mimari örnekleri hiç tanımlanmadığı gibi, önemsenmemiş ve hatta modernleşme adına yıkılmaları neredeyse teşvik görmüştür. Bu yeni imar politikalarıyla, kent arazilerinin değeri artmaya başlamış ve spekülatif sermayenin gelişimi hızlanmıştır. Hızla büyüyen spekülatif sermaye, daha sonraki dönemlerde devlet yönetiminde de etkin konuma gelecektir. Bu dönemde dikkat çekici olan, modern mimari hareketin başlamış olmasıdır.

1960 sonrası planlı kalkınma politikaları, savurganlığı önlemeye çalışmıştır. Sayıları az da olsa 1950'lerde başlayan modern mimarinin iyi örneklerine rastlamak mümkündür. Önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de mimarlar sorumluluk sahibidir ve yapabildiklerinin hesabını verebilmişlerdir. Devlet gene en büyük işveren ve fiziki çevrenin yönlendiricisi olma konumunu sürdürmüştür. Yatırım kararları yıllık programlara bağlı olarak sürdürülmeye çalışılmış, ancak yatırım kaynaklarının yetersizliği nedeniyle, yapı üretiminin rasyonelleştirilmesi devlet politikası haline gelmiş; kimliksiz, anonimleşen mimari tasarım örnekleri, demokratik sol politikaların benimsediği ana yaklaşım olmuştur. Bana kalırsa 1960-70 döneminde yapılan "planlı-plansız" yapılaşmalar ile tartışmalar, modern mimarlık tarihimiz için kayıp yılların oluşmasına neden olmuştur.

Sosyal ve kültürel yaşam çevresinin ne olduğunu anlatan kent ve mimarlık örnekleri, 1980'lere kadar hem büyük kentlerde, hem de diğer yerleşmelerde, planlama uygulamalarıyla bir dereceye kadar tahrip edilmeden korunabildi. Bu tarihlerde Anadolu kentleri, kimliklerinden oluşan farklılıkları henüz yitirmemişti. Ancak, 1980'den sonra devlet yapısındaki siyasal değişim, kültür ve sosyal politikalarda yeni yaklaşımlar getirmiştir. Daha sonra bu yaklaşım, hukuk sistemimizde yapılan değişikliklerle yasallık kazanmıştır.

Özal döneminin 1983'te başlayan politikaları, özel sermayenin etkisinin Anadolu kentlerine yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde her türlü yatırım sahibi, girişimci olarak tanımlanmış ve tüketim ekonomisinin belirlediği kurallar yapılaşmaya da hakim olmuştur. Kentlerimiz, gelir geçer değerlerin "özgürlük" olarak tanımlandığı bir değişime sahne olmuştur. Özel sermayenin bu eğilimleri, devlet politikaları ve dolayısıyla kamu yatırım alanlarına da hakim olmuştur. Bir anlamda, bu dönemde "kamu yararı" kavramı gündemden düşmüştür.

Tüketim ekonomisinin gösterişçi yapıları, kentlerin yerleşik alanlarına ve kent merkezlerine damgasını vurmaya başlamıştır. Girişimcilerin, yurt dışı gezilerinden edindikleri görsel etkiler ve kendi hayallerinin birleşimi, yeni konut alanlarını, büyük çarşıları, iş merkezlerini ve kentlerde yükselen çok katlı binaları oluşturmuştur. Bu akım, sadece büyük kentleri değil, bütün kentleri etkilemiştir. Bir bakıma, 1950'lerdeki "Her köşe başında bir milyoner yaratma" politikası, şimdilerde "Her mahallede bir iş merkezi yapma" sembolüne dönüşmüştür. Bu süreçte oluşan değişimler, kentler arasındaki kültürel farklılıkları ortadan kaldırmış, niteliksiz yapılaşmanın oluşturduğu kişiliksizlik ve tek düzelik bütün kentlere hakim olmuştur.

Bu değişimde göçün, kent yönetimlerine olan etkisinin de payı vardır. Kente göçle gelenler, kendi geçmişlerine ait olmayan, yerleşik kent tarihi ve kültürüne yabancı yeni yerel politikacıları yönetime getirmiştir. Bu yerel politikacılar türü için, sermaye ile bütünleşerek kimlik kazanmak, önemli bir politika olmuştur. Göçle kentlere yeni yerleşenlerden, kendilerine ait olmayan bir kültürü korumalarını beklemek bir hayal olurdu; öyle de oldu.

Geriye baktığımızda, Cumhuriyetimizin ilk 10 yılı içinde üretilen yapılar dışında, bugün aklımızda hangi yapılar kaldı? Tekil örnekler hariç, yaklaşık yarım asırdır, bu ülkede akılda kalabilecek hiçbir şey yapılmadı! dersem çok mu yanılırım veya haksızlık mı etmiş olurum? Bugün geriye baktığımda, 1950'de başlayan modern mimari hareket söndürülmüş, geliştirilmemiş bir umut gibidir.

Yirminci Yüzyılda Mimarların Rolü ve Çok Katlı Binalar

Çekişmelerle geçen bu 50 yıl sonrasında kentlerimize tüketim ekonomisinin etkileri hakim oldu. Kentlerdeki bu değişimde, ülkeyi yöneten politikacıların yanı sıra, şehircilerin ve mimarların etkisi yok muydu? Bu süreçte, modernleşmeyi sadece çağdaş yapı teknolojisinin transferi olarak gören, yaratıcılıktan çok hazır modelleri benimseyen, değerli olmak yerine önemli olmayı tercih eden, güçlü olmayı sermayeye hizmette gören bir anlayış ile uluslararası sermayenin metropol kentler için öngördüğü yeni iş merkezleri yaratma hayallerini benimseyen ve destekleyen mimar, şehircilik uzmanları ve akademisyenler, bu değişimin hızla gelişiminde olumsuz bir rol oynamışlardır.

Bugün kentlerimizde inşa edilmiş yeni iş yerleri, kule binaların nerede ise tamamı (istisnalar hariç) üst üste oturtulmuş yapı katlarından oluşmuş, maket benzeri, karton binalar, tepelerindeki külahları ile acaba bizlere nereyi hatırlatıyor?

İstisnalar hariç çoğu, Miami'nin kötü bina örneklerinin benzerleridirler. Bunlar yeni kent veya alternatif kent merkezleri yaratmanın habercisi midirler? Bunlar acaba, küreselleşmenin, uluslararası sermayenin eylem alanlarının fiziksel tanımları içinde değerlendirilebilirler mi? Acaba 1980 sonrası siyasi politikalar uygulanmasaydı, bu durumla yine karşılaşır mıydık?

Türkiye'de bugüne kadar, çok katlı binaların yapılmaması üzerine çok tartışma yaptık. Fakat, galiba, bütün bunların nerede yapılması ve nerede kesinlikle yapılmaması konusunu hiç konuşmadık. Demokrasi, demokrasinin sınırları, kamu yararı, hukuk devleti, ekonomi ve politika ilişkileri tartışılacaksa, bunların da tartışılması gerekir diye düşünüyorum. Bu çerçevede, planlama kararları, inşaat hakları ve toplumsal yarar konuları tartışılmalıydı; özel yapılanma hakları, istisnai durumlar ve kamu yararı ilkesinin sınırları konusu, şehir plancıları ve mimarların, yatırımcılar ve politikacılarla ilişkilerinin sınırları gibi. Bunlar açık olarak tartışılmıyorsa, demokrasi de tartışılmıyor demektir.

Mimarlık Mesleğinin Kamusal Sorumluluğu

Burada özellikle, yatırımcı, kamu yönetimi ve mimarın oluşturduğu üçgende, mimarlara çok önemli görevler düştüğü kanısındayım. Bugün mimarlık mesleğinin geleceğinin tartışılması, yasal yetkisi ile kamusal sorumluluğu üzerinde odaklanmalıdır. Bu konu, henüz kim olduğu sorusunun cevabını verememiş bir mimarlar topluluğu için çok önemlidir. Mimarlar yapılanlardan sorumludur ve ayrıca, bu konuda hesap verme zorunluluğu da olmalıdır, diye düşünüyorum.

Politikanın ve politikacıların, planlama, mimari ve kent kültürüne egemen olduğu toplumlarda, yer seçiminde yanlış yapma olasılığı her zaman vardır. Kent planlarında yapılan yanlışlar zaman içinde düzeltilebilirler ya da uygulama sürecinde ortadan bile kaldırılabilirler. Ancak, mimarlık eylemi çok daha kalıcıdır. Bir yapı yapıldı mı, yıllarca ayakta kalır. Bugün Türkiye'de kamuoyu desteği ile yıkılan tek bir örnek İstanbul'daki Park Otel olmuştur. Başka bir örnek var mı?

Yasal ve etik olarak mimarların sorumluluğunun sürekliliği, bu mesleğe sahip kişilere çok ağır yükümlülükler getirir. Bu tür bir toplumsal sorumluluk yükü, çok az meslek sınıfında vardır. Bu toplumsal sorumluluk, bu meslek sınıfına mensup kişilerin hem kimliklerini hem de otoritelerini oluşturur. Ancak, Türkiye'de ne toplumun, ne yöneticilerin, ne de maalesef mimarların çoğunun, bu sorumluluğun farkında olduklarını sanmıyorum. Yüksek yapılarla semboller yaratma kışkırtıcılığının cazibesi, kendini toplumun önünde gören mimarlar için bulunmaz bir fırsat yaratmıştır. Bu çerçevede, yerel yönetimler-yatırımcı-mimar ilişkisi içinde, mimarın toplumsal sorumluluğu çoğu zaman göz ardı edilebilmektedir. Mimarlar Odası genellikle bu tartışmalarda, daha çok yatırımcıyı gündeme getirmektedir. Oysa kamuoyu, bu yapıların mimarlarını da tanımalıdır. Bu yapılar, mimari yönleriyle kamuoyunun gündemine gelmektedir. Öyleyse, tartışmaya mimarlardan başlamak gerekir. Mimarlar, aydın kimlikleriyle ve toplumsal sorumluluklarıyla tartışmaya katılmalı ve neyi, niçin yaptıklarını açıklamalıdır.

Mimarların yaptıkları yapılar ayakta kaldıkça, yanlışları da, doğruları da her zaman görebiliriz. Bu yapıları, sadece düşünce üretmek haklı ya da haksız çıkarmak mümkün değildir. Mimarları unutulsa bile, kent tarihçilerinin malzemesini oluşturan kartpostallara geçen mimari örneklerin gölgeleri, kentler üzerine daima düşecektir. Bugün, bir magazin yazarının görüşlerinin daha fazla önemsendiği bir toplumda yaşıyoruz. Acaba, mimarlık tarihçileri gelecekte, Ortadoğu ve Balkanların en yüksek beton binası ile İstanbul'da, doruklarda yükselen binaları nasıl yazacaklar? Bunu çok merak ediyorum ...

Bütün bunları söyledikten sonra, acaba çok katlı yüksek yapılar hiç mi yapılmamalı? Ben kendi adıma, bu görüşe hiçbir zaman katılmadığımı söyleyebilirim. Bence sorun, çok katlı yapıların, gökdelenlerin yanlış yerde inşa edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Kentlerin gelişimini, sosyal ve kültürel yapı değişimi içinde ele almalıyız. Kentte yaşama, kentli olma koşullarını, kentsel sorunların içinde değerlendirmeliyiz.

Kamuoyunun Entelektüel Bir Olgu Olarak Baktığı, Tartıştığı ve Gündemde Sürekliliğini Koruyan "Çevre" Kavramı İçinde Mimarların Sorumluluğu

Doğa ile insan arasındaki ekolojik dengeyi bozan fiziksel çevrenin hızla değişimi olgusu, tüm çelişkileri ve olumsuzluklarına karşın doğal olarak karşılanmalıdır. Bu değişim sürecinde, mesleklerini bağımsız olarak gerçekleştirmeleri mümkün olmayan mimarlar da, olumsuz olarak etkilenenlerdir. Bu çerçevede mimarlar neyle, ne kadar uzlaşacaktır? Uzlaşma hangi noktada, uzmanlaşma hangi noktada yer alacaktır? Ne ölçüde etkin konumda olabiliriz? Mimarlar olarak bizler, hem doğayı hem tarihi koruyacağız, hem de inşa edeceğiz. Korumayı yeni ve çağdaş bir olgu olarak ele aldığımızda, bunu geçici bir etki olarak da algılayabilir miyiz? Geçmiş referans olarak gösterdiğimizde, geçmişle kurulacak ilişkideki entelektüel tavrın ne olduğunun belirlenmesi gerekir.

Değişmeyi reddetmek mümkün değildir. Toplumsal görev bilincini taşıyan mimarların, bu işin sadece tasarım olmadığını, programlamadan planlamaya, yönetimden karar mekanizmasına kadar her aşamada görevinin neler olduğunu bilmesi gerekir. Politikacılara, sadece karşı olmak yeterli değildir. Bunu aşmanın yolu, toplum değerlerinin yönlendirilmesinde bir işlevimiz olduğunu kabul etmektir. Bu nedenle, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek, fiziki çevreyi ilgilendiren sorunları izlemek, gelecek tehditleri sezmek, yeni teknolojileri izlemek ve onlara yorum getirmek gerekir. Bir anlamda mimarın bu bilgi ve düşünceler çerçevesinde, insanların ihtiyacı olan çevreyi düzenlemesi gerekir. Burada mimar, nesnel diyebileceğimiz tüm olgunun yaratıcısı olmak durumdadır. Bu nedenle, kent yaşam çevresinin oluşumundaki tarihsel fonksiyonumuzu unutmamamız gerekir.

Mimarların, insanların sorunlarına ve isteklerine uygun çözüm üreten mekanlar ve ürünler ortaya çıkarması görevidir. Bu nedenle, hep bir ağızdan "kent elden gidiyor" feryadına katılmamamız gerekir. Bizim yapacağımız, bu kaosun içinde değişimi doğal karşılayıp çözüm üretmektir. Burada estetik değerlerin, alt sınıf - üst sınıf farkı gözetilmeden, yapıtlarımızda hakim olmasını sağlamaktır. Gerçek kimliğimizi, yapıtlarımızda somutlaşan estetik değerler sağlayacaktır. Bu mesleğin tarihsel kimliği bunu gerektirir.

Bütün bu soruların yanıtının evrensel mimarlık mesleğinin tanımı içinde bulacağımız inancını hala yitirmedim. Çağdaş mimari örneklerinde görülen biçimsel zenginleşme ve teknolojinin tasarımla bütünleşmesi, 20. yüzyılın simgelerini oluşturabilir. Ancak mimarın sadece simgeler, semboller üreten bir meslek alanı olduğu görüşüne katılmıyorum. Mimarlığın doğal bir davranış biçimi olan yaratma sürecini, sadece biçimsel olarak değerlendirmek yerine, mimarlık

mesleğinin rasyonel tarafını, yapı sanatı ve topluma verdiği hizmet içinde aramalıdır. Bir toplum tekil yapılar ile değil, kentsel çevrenin oluşturduğu fiziksel ve sosyal bütünlükle belirlenir. Bence, Romalı Vitruvius'un mimari için ortaya koyduğu, "kullanışlılık", "sağlamlık", "güzellik" olguları, bugün dahi geçerliliğini korumaktadır. O halde benzemekten neden kaçınıyoruz ki!

Ne olursa olsun yeninin peşinden koşmak özlemi, başkalarından, hatta bizzat kendi durumundan farklı olmaya çalışmak, bireysel olarak yadsınamaz bir düşüncedir. Bir toplum içinde bu tür düşünceler de yer almalıdır. Toplumun düşünce zenginliği, marjinallere açık olmasıyla da ölçülür. Ancak burada karşımıza çıkan tehlike, modaya uyma, medya içinde yer alma gibi kaygılarla hareket etme, mimarlığı tüketim toplumunun bir aracı olarak kullanma olgusu tartışmasını gündeme getirmektedir. Oysa mimarlık, geçici heveslerin değil, sürekli var olmanın eylem alanıdır. Mimarın kendisini araması, yeni yollar araması, mesleği gereği var olan doğal bir davranış biçimidir. Ancak önemli olan, mimarın kişiliğini koruyarak bu gelişimin sağlamasıdır.